

MECELLE HAKKINDA DEĞERLENDİRMELER

Assessments With Regard To Mecelle

Ekrem Buğra EKİNCİ*

Özet: XIX. asırda Avrupa ile gerek siyasî, gerek sosyal ve gerekse iktisadî münasebetlerinin artması, Osmanlıların hukuk mevzuatını Avrupalıların da rahatça bilebileceği bir hale getirmeye sevk etti. Bu, aynı zamanda hâkimlerin de işini kolaylaştıracaktı. Tanzimat bürokratları bu işi kolayca halletmek adına Fransız medeni kanununun kabulüne girişince, zamanın ileri gelen devlet ricalinden hukukçu Ahmed Cevdet Paşa, zamanın ulemasından bir heyet kurarak şer'î hukukun hükümlerini Avrupaî bir tarzda kanunlaştırmaya muvaffak oldu. Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye adı verilen bu kanun, muhafazakârların batıcılara karşı bir zaferi oldu.

1851 maddeden müteşekkil Mecelle'nin ilk 100 maddesi hukukun umumi prensipleri mahiyetindedir. Geri kalan maddeler borçlar hukuku, eşya hukuku ve muhakeme usulüne dairdir. Üslubu basit, ifadesi açıktır. Bu sebeple çok beğenilmiştir. 1926 senesinde Türkiye Mecelleyi kaldırdıktan sonra, Osmanlı Devleti'nden ayrılan memleketlerde bir müddet daha yürürlükte kalmıştır. Mecelle, İslâm hukukunun modern bir formda kanun haline getirilebileceğinin en güzel örneği sayılır.

Anahtar Kelimeler: Mecelle, Şer'i Hukuk, İslâm Hukukunda Mecelle, Osmanlı Dönemi Medeni Hukuk

Abstract: XIX. century, the increase in political, social and economic relations with Europe, the Ottomans' legal legislation has made it easier for Europeans to know. When the Tanzimat bureaucrats embarked on the adoption of the French civil code in order to get the job done easily, lawyer Ahmed Cevdet Pasha, a prominent state official of the time, succeeded in establishing a delegation from the scholars of the time to enact the provisions of sharia law in a European style. This law, called Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye, was a victory of the conservatives against the westernists.

The first 100 articles of Mecelle, composed of 1851 articles, are the general principles of law. The remaining articles are related to the law of obligations, property law and the procedure of reasoning. The style is simple, the expression is clear. For this reason it is very much appreciated. In 1926 after Turkey abolished the Majalla, Majalla, countries which are separated from the Ottoman Empire, remained a while longer in force. Mecelle is regarded as the best example of how İslâmîc law can be transformed into a modern form.

Keywords: Mecelle, Şer'i Law, Mecelle in İslâmîc Law, Civil Law in Ottoman Period

IMECELLE'DEN EVVELKİ MEVZUAT

Mecelle veya tam ismiyle Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye, Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında tatbik edilmiş bulunan medenî kanundur. Mecelle, bir takım fikirleri, mesele ve mevzuları toplayan küçük hacimde bir kitap veya mecmua (dergi) demektir. Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye tabiri ise "adlî hükümler mecmuası" gibi bir manaya gelmektedir. VI. asırda İstanbul'da hazırlanan Roma hukuku kodifikasyonu Corpus Iuris Civilis (Medeni Hukuk Mecmuası) ile isim cihetinden de benzemektedir.¹

2019/1 62-63 ss.335-356

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, info@ekrembugraekinci.com

Makale Geliş Tarihi : 29/08/2019, Makale Kabul Tarihi : 21/10/2019

¹ Onar, Sıddık Sami "Osmanlı İmparatorluğunda İslâm Hukukunun Bir Kısmının Kodifikasyonu: Mecelle", İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası, XX/1-4, 1955, s. 58.

Tarih boyu, İslâm dinine mensup bütün memleketlerde hüküm icra eden İslâm hukuk sistemi, Kur'an-ı Kerîm ve hadîs-i şerîflerden, müçtehit denilen ve bazı hususî vasîf ve melekeleri haiz âlim hukukçular tarafından çıkarılan kaidelerden teşekkül etmektedir. Bu kaideler, fıkıh kitapları vâsıtasıyla nesilden nesile intikal etmiştir. Bu kitaplardan Hanefî mezhebinde yazılmış olan Kenz, Mecma, Kudûrî, Muhtar, Hidâye ve Vikâye adındaki altı tanesi çok meşhur ve muteberdir. Kadı ve müftüler hep bu kitaplara göre hüküm vermişlerdir.

İslâm hukukunun hâkim olduğu Osmanlılarda da bu kabil eserler yazılmıştır. Bunların başında, senelerce medreselerde ders kitabı olarak okutulan ve mahkemelerde kadıların başlıca müracaat kaynağı olan Şeyhülislâm Molla Hüsrev'in (vefatı 1480) Dürer isimli kitabı gelir. İbaresi biraz zor olan bu kitap XV. asırdan XVII. asra kadar bu hâkimiyetini sürdürmüştür.

Kanuni Sultan Süleyman devri âlimlerinden ve Fatih Medresesi müderrislerinden (profesörlerinden) Halebî İbrahim Efendi (vefatı 1549) tarafından Hanefî mezhebinin yukarıda isimleri geçen en muteber altı temel eserinden istifade ile yazdığı Arapça Mültekâ el-Ebhur, ibarelerinin derli topluluğu sebebiyle ilmiye çevrelerinde çok rağbet görmüş ve medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur.

Mültekâ, XVII. asırda Mevkûfâtî Mehmed Efendi tarafından Mevkûfât adıyla Osmanlı Türkçesine de tercüme olundu. Sultan İbrahim ve ardından Sultan IV. Mehmed'in fermanlarıyla mahkemelerde resmen tatbik edilmek üzere bir kanun metni olarak ilan olundu. Mevkûfât, Osmanlı medenî kanunu, aile kanunu, miras kanunu, borçlar kanunu, vergi kanunu, muhakeme usulü kanunu, kısmen ceza kanunu mesabesinde. XIX. Asırda çıkarılan bazı kanunlarla Mevkûfât'ın tatbik sahası sadece borçlar, eşya ve usul hukuku haricine inhisar etmiş ve 1926'da şer'î hukukun tamamen kaldırılışına kadar Türkiye'nin aslî mevzuatının bir parçasını teşkil etmiştir.

İslâm hukukunda fıkıh kitapları "kanun" demek olduğundan, ayrıca kanun ismiyle metinler hazırlayıp ilân etmeye esasen gerek görülmemiştir. Hindistan'daki Müslüman Türk hükümdarlarından dindar bir sultan olan Âlemgir, çok masraf ederek, 1664-1672 tarihleri arasında, geniş bir hukukçu ulema heyetine Hanefî mezhebinin kaidelerini bir araya getirtmişti. Fetâvâ-yı Hindiyeye adıyla bilinen ve bir kanunlaştırma teşebbüsü denilebilecek bu çok kıymetli metin Hindistan'da İngiliz hâkimiyetine kadar mahkemelerin başlıca müracaat kaynağı olmuşsa da, hükümdar fermanıyla ilan edilmediği için bugünkü manada bir kanun olarak görülmemiştir.

II.MECELLE'YE GİDEN YOL

Osmanlı Devleti'nde 1839 tarihli Tanzimat Fermanı ile beraber hukuk hayatında da islahat yapılması kabul edilmiş; memleketteki sosyal ve ekonomik problemleri çözecek yeni kanunlar hazırlamak üzere komisyonlar teşkil edilmiştir. Bu komisyonlardan birisi de Mecelle'yi hazırlamıştır.

Mevkûfât varken, Mecelle gibi aynı sahayı kanunlaştıran bir metne neden ihtiyaç duyulduğu akla gelebilir. Mecelle'nin ilanını icap ettiren muhtelif sebepler, kanunun mazbatasında, bir başka deyişle gerekçe ve giriş kısmında zikrolunmuştur.

Bir defa, memlekette eskiden beri vazife gören tek hâkimli ve tek dereceli, yani hukukî ihtilâfın ilk ve son mercii olan şer'îye mahkemelerinin yanında zamanın ihtiyaçları ve ecebî devletlerin baskısıyla daha çok Fransız modeline göre nizamiye mahkemeleri kurulmuştu. Üç hâkimli bu mahkemelerin hukukçu olmayan azaları vardı. Bu mahkeme hâkimleri, verecekleri hükümlerde hukuk bilgileri kâfi gelmediği için eski fıkıh kitaplarını taramakta veya çoğu zaman müftülere müracaat etmek mecburiyetinde idiler. Bu sebeple muntazam ve kolayca anlaşılır bir hukuk metnine ihtiyaç doğmuştu.

Zaman ilerledikçe eskisi gibi çok sayıda bilgili ve ehliyetli hâkimler yetişmez olmuştur. Kadılar bile artık fıkıh kitaplarının çetrefilli ve girift metinlerini anlayıp tatbik

etmekte zorlanıyorlardı. İslâm hukuku kaynaklarının farklı tefsirlerini teşkil eden mezhepler arasındaki hüküm farklılıkları da tatbikatta bir takım müşkülât doğurmaktaydı.

Osmanlı Devleti'nin ayrı dinlere mensup çok sayıda gayrı müslim teb'ası vardı. Bunlar dinî ve ailevî hususlarda kendi dinlerinin hukuklarına, ancak bunun haricinde kalan mesela ceza hukuku, borçlar ve ticaret hukuku gibi meselelerde İslâm hukukuna tâbi idiler. Son zamanlarda gayrı müslim Osmanlı vatandaşlarının hamisi rolündeki ecnebler, bilhassa İngiltere, Fransa ve Rusya, Osmanlı Devlet'ine muayyen bir hukuk metnini kanun olarak kabul ve böylece hukukî istikrar ve aleniyeti temsil etmesi hususunda tazyikte bulunuyorlardı.

Zamanın ilerlemesi ile içtimaî, iktisadî ve hukukî hayattaki değişmeler böyle bir kanun hazırlanmasını icap ettirmiştir. Avrupa ile ticaret artmış; ecnebi tüccar Osmanlı mevzuatını açıkça bilmek istemiştir. Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletler topluluğuna kabul edildiği Paris Konferansı'nda ecnebler "Kanununuz neyse bilelim" diyerek adeta bir ultimatoma vermiştir. Pratik ve pragmatik Tanzimat bürokratları arasında Âli Paşa gibi Fransız medenî kanununu iktibas ederek bu meseleyi çözmeye fikrinde olanlar bile vardı. Hatta istikbalin sadrazamı Said Paşa'ya bu kanunu Türkçe'ye tercüme ettirmişti. Yani taslak metin hazırды.

Mecelle'nin hazırlanması hususunda kurulan ilk ilmî heyet bir takım çalışmalar yaptıktan sonra dağılmış, bu arada Âli Paşa'nın Fransız medenî kanununun tercüme ve iktibas edilmesine dair teşebbüslerine,² başta Ahmed Cevdet Paşa olmak üzere bazı hukukçular ve devlet adamları karşı çıkarak yeni bir millî kanun hazırlanmasını müdafaa etmişler; Şirvânîzâde Rüştü Paşa ile Fuad paşa'nın da desteğini almışlardır.³

Neticede bunlar mücadeleyi kazanmışlar ve böylece Mecelle Cemiyeti adıyla yeni bir ilmî heyet teşkil olunmuştur. Zamanın çok kıymetli İslâm hukukçularının yer aldığı ve başlarında büyük hukukçu ve devlet adamı Lofçalı Ahmed Cevdet Paşa'nın bulunduğu bu heyet, 1869-1876 seneleri arasında fasıllı takriben yedi senelik bir çalışma neticesi Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye adındaki ilk Osmanlı medenî kanununu tamamlamaya muvaffak olmuştur.

Ahmed Cevdet Paşa'nın bu çıkışı, 50 sene kadar evvel Almanya'da Fransız medeni kanununu iktibas etmek isteyen tabii hukuk ekolü mensuplarıyla, tarihçi hukuk ekolünün mümessili Friedrich Karl von Savigny'nin mücadelesine benzer. Savigny, hukukun, halk ruhundan doğduğunu, sonra hukukçuların bunu tespit edeceğini ve nihayet kanunlaştırılacağını; Almanya'da ise hukukun henüz ikinci safhada olduğunu söyleyerek bu haysiyet kırıcı teşebbüsü önlemişti.

III.MECELLE CEMİYETİ

Mecelle'yi hazırlamak üzere bir heyet teşkil edildi. Mecelle Cemiyeti adı verilen bu heyette, Ahmed Cevdet Paşa'dan başka şu âlimler bulunuyordu.⁴

Ahmed Hilmi Efendi: Mecelle'nin bütün kitaplarının hazırlanışına iştirak etmiştir. Kastamonulu olup, tahsilini İstanbul'da yapmıştır. Mekke-i mükerrerme pâyesini aldıktan sonra Mecelle Cemiyeti'ne girmiştir. Anadolu kazaskerliği pâyesini de aldıktan sonra 1305 (m.1888) senesinde malulen tekaüde ayrılan Ahmed Hilmi Efendi, ilim ve

² Said Paşa, *Said Paşa'nın Hatıratı*, I, Dersaadet, 1328, s. 5-6; Mardin, Ebul'ula, *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa*, 1946, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, s. 61-65; Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'at-ı Hakikat*, C. I, Matbaa-i Osmaniyye, İstanbul, 1326, s. 30-31.

³ Gür, A. Refik, *Hukuk Tarihi ve Tefekkürü Bakımından Mecelle*, 1951, Çeltüt Matbaası, İstanbul, s. 18.

⁴ Adı geçen âlimler hakkında daha geniş malumat için bkz. Mardin, s. 160-166; Yavuz, Hulûsi, "Mecelle'nin Tedvini ve Cevdet Paşa'nın Hizmetleri", Ahmed Cevdet Paşa Semineri (27-28 Mayıs 1985), Bildiriler, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1986, s.23-31.

fazilet sahibi olup, fıkhıdaki ihtisasıyla şöhret kazanmış güzide bir şahsiyettir. Nitekim Ahmed Cevdet Paşa da tezkerelerinde her fırsat düştükçe Ahmed Hilmi Efendi'nin fıkhıdaki ihtisas ve melekesinden hürmet ile bahsetmiştir. Cevdet Paşa, Yanya valiliğinde bulunduğu sırada Mecelle işleri için hep onunla yazışmalarda bulunurdu. 1888 (h.1305) yılında vefat etmiş olup, Sultan Fatih türbesi hazîresinde medfundur.

Seyfeddin İsmail Efendi: Mecelle Cemiyeti çalışmalarının tamamında bulunmuştur. Harputludur. Ahmed Cevdet Paşa'nın ders arkadaşı idi. Müderrislik yaptı. Anadolu ve Rumeli kazaskeri oldu. Şûrâ-i Devlet (Danıştay) azalığına getirildi. Cevdet Paşa'nın bulunmadığı zamanlarda Mecelle Cemiyeti reisliği yapardı. Hak yolunda sözünü esirgemeyen güzide bir âlimdi. 1300 (m.1882) senesinde İstanbul'da vefat etti. Kabri Haydarpaşa'dadır.

Filibeli Halil Fevzi Efendi: Mecelle'nin birinci ve ikinci kitaplarında Evkaf-ı Hümâyün müfettişi; beş, altı ve yedinci kitaplarında ise vekilü'd-ders (şeyhülislâmın ders vekili) ünvanı ile imzası vardır. Ailesi aslen Bursalı olup, sonradan göç ettikleri Filibe'de 1220 (m.1805) senesinde doğdu. Babası, Ayaklı Kütüphane diye şöhret olan Mustafa Efendi'dir. 1824'te İstanbul'a gelip sırasıyla müderris, Ramazan'da sarayda yapılan Huzur Dersleri'nde muhatap ve mukarrir olmuştur. Muhataplarının ittifakla hazırladıkları derin suallere karşı huzurdaki parlak muvaffakiyeti dikkati çekmiş ve bu hâli hocalar arasında devamlı dile getirilen bir husus olmuştur. Sultan Abdülmecîd devrinde saray hocalığı da yapmıştır. 1279 (m.1862) senesinde Medine mollası, 1280 (m.1863) senesinde fetvâ emini, 1283 (m.1866) senesinde ders vekili olan Halil Efendi, 1297 (m.1880) senesinde bilfiil Anadolu kazaskeri olmuştur. Bilahare Rumeli kazaskerliği pâyesini de alan bu büyük âlim, talebesinin talebesine icazet verişini görmek mazhariyetine de erişmiştir. Müderrisliği, kendisine teklif edilen şeyhülislâmlık vazifesine tercih etmiştir. 1300 (m.1882) veya 1302 (m.1884) senesinde, Taîf'de vefat etmiş; Abdullah ibni Abbas hazretlerinin türbesine defnolunmuştur.

Şîrvânîzâde Ahmed Hulûsi Efendi: Altı ve sekizinci kitaplar hariç, Mecelle'nin bütün çalışmalarında bulunmuş, on üçüncü kitabının hazırlanmasında ise büyük emeği geçmiştir. Amasya'da doğan Ahmed Hulûsi Efendi, Şîrvânî İsmail Efendi'nin ve Sadrîazam Şîrvânîzâde Rüşdi Paşa'nın biraderidir. Galata kadılığı yaptı. Anadolu kazaskerliği pâyesini aldı. 1306 (m.1889) yılında Amasya'da vefat etti. Orada medfundur.

Kara Halil Efendi: Mecelle'nin yedi ilâ onbir ve onüç ilâ onaltıncı kitaplarında fetva emini unvanıyla, on ikinci kitabında ise unvansız imzası vardır. 1219 (m.1804) yılında o zaman Amasya'ya bağlı Mecidözü kazasında doğdu. İlk tahsilini Amasya'da yaptıktan sonra Konya'da meşhur Vidinli Mustafa Efendi ile Abdurrahman Efendi'nin derslerinde bulunarak icazet aldı. Ahmed Cevdet Paşa'nın da hocalarındandır. Paşa'nın kızı Fatma Âliye Hanım, Cevdet Paşa ve Zamanı adlı eserinde, Kara Halil Efendi'den bahsederken: "Kara Halil Efendi bizim eve geldiğinde, selâmlık dairesinde bulunduğum zamanlar, pederimin herkese yapmadığı surette istikbal ve teşyilerini gördüğümde, çocukluk hâlimle bakınırken, ağalardan bazıları 'Paşa'nın hocasıdır' derlerdi. Halil Efendi bizim eve iftara geleceği zamanlarda, harem dairesinde dahi 'Paşa'nın hocası gelecekmiş' diye ziyade itina ve hazırlıklar yapıldığını görürdüm" demiştir. Usûl ve fîrû-i fıkhıta gayet mahirdi. Fetva eminliği yaptı. Evvelâ İstanbul kadılığı, sonra da Anadolu kazaskerliği pâyesini kazandı. Darbecilerin emriyle Sultan Abdülaziz'in hal' fetvasını yazmış olması büyük bir talihsizliktir. Osmanlı Devleti'nin 114'üncü ve Sultan II. Abdülhamid devrinin ilk şeyhülislâmı idi. 1298 (m.1880) senesinde İstanbul'da vefat etti. Fatih Câmii avlusunda medfundur.

Ahmed Hâlid Efendi: İstanbul'da doğdu. Babası kazasker Yusuf Efendi'dir. İstanbul kadısı oldu. Anadolu kazaskeri pâyesini kazandı. Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye âzâsı iken hazırlanmasına iştirak ettiği Mecelle'nin dokuz kitabında imzası vardır. 1299 (m.1882) senesinde vefat etti. Fatih Câmii avlusunda medfundur. 117'nci şeyhülislâm

Mehmed Cemâleddin Efendi'nin babasıdır.

Alâaddin Efendi (İbni Âbidînzâde): Hanefî mezhebinde büyük fıkıh âlimi Seyyid İbni Âbidîn hazretlerinin oğludur. Şam'da doğdu. Tahsilini orada tamamlayıp, İstanbul'a geldi. 1284 (m.1868) senesinde Mecelle Cemiyeti azalığına tayin edildi. Mecelle'nin ilk beş kitabının tedvinine iştirak etti. İlmî, fazileti ve fıkıhtaki tam ve kâmil ihtisası ile meşhur olmuş güzide âlimlerdendi. Arap olmak itibarıyla Türkçe'ye vukufu azdı. Ancak cemiyet, ondan fıkıhtaki melekesinden dolayı, Mecelle'yi hazırlamakta mehzaz olan nakilleri bulmakta çok istifade etmiştir. 1306 (m.1888) senesinde Şam'da vefat etmiş ve Bâbüssağır kabristanında babasının yanında defnedilmiştir.

Ömer Hilmi Efendi: İstanbul'da 1845 yılında doğdu. Karinâbâdlı Hoca Abdurrahman Efendi'nin oğludur. Meşhur Tikveşli Yusuf Efendi'den icazet alan Ömer Hilmi Efendi, son asrın büyük fakihlerindendir. Müderrislikten sonra fetva emnipliği, evkaf müfettişliği ve defterhane senedat memurluğu yapmıştır. Çeşitli ilmî rütbeleri kazanarak, hukuk mekteplerinde Mecelle ve fıkıh dersleri verdi. Mahkeme-i Temyiz reisi iken 1307 (m.1889) senesinde İstanbul'da vefat etti. Ömer Hilmi Efendi, Mecelle'nin son dört kitabının hazırlanmasında emeği geçmiş ve kendisinden çok istifade edilmiştir.

Muhammed Emin Efendi (Bağdatlı): Bağdat'ta doğdu. Tahsilini burada tamamladı ve orada müftü oldu. 1263 (m.1867) senesinde İstanbul'a tayin olundu. Mecelle Cemiyeti azalığına seçildi. Mecelle'nin ilk dört kitabının hazırlanmasında vazife gördü. Heyet-i Âyân'a seçildi. 1309 (m.1891) senesinde İstanbul'da vefat etti.

Ömer Hulûsi Efendi (Gerdankıranzâde): Gümüşhanelidir. Tahsilini ikmalden sonra bahriye müftülüğü ve müderrislik yaptı. Şehzâdelere ders verdi. İstanbul kadısı oldu. Anadolu ve Rumeli kazaskerliği pâyelerini kazandı. Mecelle Cemiyeti'ne seçildi. Mecelle'nin beşinci kitabından itibaren dört kitabın meydana getirilmesinde bilfiil çalıştı. Bir ara Cevdet Paşa reislikten uzaklaştırıldığında, cemiyete reislik etmiştir. 1292 (m.1875) senesinde vefat etti.

Yunus Vehbi Efendi: İstanbul'da 1248 (m.1832) yılında doğdu. Tahsilini tamamladıktan sonra, Isparta kadısı oldu. Kadı yetiştirmek üzere kurulan Mekteb-i Nüvvâb'ın müdürü iken Mecelle Cemiyeti'ne seçildi. 1322 (m.1904) senesinde vefat etti.

Abdüssettâr Efendi: Kırımlıdır. Mekteb-i Hukuk'ta müderrislik yaptı. Mahkeme-i Temyiz azası idi. Fıkıh sahasında derin bilgisi vardı. Mecelle'nin ondört ve onaltıncı kitaplarında mührü vardır. Mekke-i mükerrreme kadısı iken 1304 (m.1887) senesinde vefat etti. Basılmış eserleri vardır. Mecelle'nin ilk 100 maddesini şerh ettiği Teşrih-i Kavâid-i Külliye meşhurdur.

Abdüllatif Şukri Efendi: Mecelle'nin altı, yedi ve sekizinci kitaplarının hazırlanmasında hizmet etti.

İsa Ruhi Efendi: Şirvan'da doğdu. Müderris oldu. Mekke pâyesini haiz idi. Şer'îye mahkemelerinin temyiz mercii olan Meclis-i Tedkîkât-ı Şer'îye azalığına tayin olundu. Mecelle Cemiyeti'nde vazife olarak Mecelle'nin beşinci kitabı olan Kitâbü'r-Rehn'in hazırlanmasında hizmeti geçti. 1297 (m.1881) senesinde İstanbul'da vefat etti.

1885'den itibaren, fetva emini Mehmed Nuri Efendi, Meclis-i Maarif reisi **Ali Haydar Efendi**, Meclis-i Tahkikat-ı Şer'îye azasından **Hacı Mehmed Efendi**, Sadreyin Müsteşarı **Abdullah Şâkir Efendi** de yeni aza olarak cemiyetin çalışmalarına iştirak etmişlerdir. Görülüyor ki, Mecelle bir âlimler heyetinin müşterek çalışmasıdır. Ama hazırlanmasında Ahmed Cevdet Paşa'nın rolü ve emeği herkesten fazladır. Bu sebeple çok kimse Mecelle'yi Cevdet Paşa'nın eserleri arasında saymaktadır.

Mecelle Cemiyeti, muayyen günlerde toplanır, yazılacak mevzuların tertip ve tahriri görüşülerek, kaleme alınmak üzere içlerinden birine havale olunurdu. Karar yazıldıktan sonra da tekrar kısım kısım maddeler üzerinde bir daha görüşülürdü. Müşterek bir metin kabul olunurdu. Her madde yazılış cihetiyle, reis Cevdet Paşa'nın tashihinden geçirdi.

Her kitap hazırlandıkça esbâb-ı mûcibe mazbatasıyla (gerekçesiyle) meclis-i vükelâya (bakanları kuruluna) takdim olunurdu. Burada da iyice müzâkereden sonra bazı mühim maddelerin esbâb-ı mûcibesi (gerekçesi) gösterilerek arz tezkeresiyle (yazısıyla) padişaha arz edilirdi. “Mûcibince (gereğince) amel oluna” şeklinde padişahın tasvibi alındıktan sonra, mâbeyn-i hümâyûn (saray) başkâtipliğinden çıkan irade-i seniyye (ferman), sadrîazamlık makamına tebliğ edilirdi. Kanunun her bir kitabı tamamlandııkça, çalışmanın sonu beklenmeden, zamanın padişahı Sultan Abdülaziz’in fermanıyla ilan olunmuştur.

IV.MECELLE’NİN HUSUSİYETLERİ

Muhtevası itibarıyla Mecelle, tamamen İslâm hukuku kaidelerinin yer aldığı bir kanundur. Ahvâl-i şahsiye (personal status) denilen şahıs, aile ve miras hukukuna dair hükümleri ihtiva etmez. Zira Mecelle, daha ziyade nizamiye mahkemelerinde tatbik edilmek üzere hazırlanmış bir kanundur. Ahvâl-i şahsiye meseleleri ise şer’iye mahkemelerinin vazife sahasına girmektedir.

Ayrıca Mecelle, gayrı müslim Osmanlı vatandaşları (zımmîler) hakkında da cari olup, bunlar İslâm hukukunun kendilerine tanıdığı imtiyaz gereğince, ahvâl-i şahsiye sahasında zaten kendi cemaat hukuklarına ve ruhanî mahkemelerine tâbi idiler.

Mamafih Mecelle, getirdiği küllî kaideler denilen hukukun umumî prensipleri ve muhakeme usulüne dair hükümleri itibarıyla ahvâl-i şahsiye cihetiyle de ehemmiyet taşıyan bir kanundur.

Mecelle’de ceza, vergi, arazi hukukuna ait hükümler de bulunmamaktadır. Bunlar kendi hususî kanunlarıyla tanzim olunmuştur. Nitekim bu tarihlerde yine Ahmed Cevdet Paşa’nın gayretleriyle ceza ve arazi kanunları çıkarılmıştır.

V.MECELLE’NİN MUHTEVİYATI

Mecelle’nin kitapları muhtelif tarihlerde, ayrı ayrı neşredilerek tatbikata konmuştur. Mukaddime ile bey’ ve şîrâ (alış-veriş) mevzuunu ihtiva eden ilk kısmı Kitâbü’l-Büyû 1869’da, on altıncı ve sonuncusu olan Kitâbü’l-Kazâ ise 1876’da neşredilmiştir.

Mecelle’yi meydana getiren on altı kitabın isimleri ve içerisindeki madde sayısı şöyledir:

Kitâbü’l-Büyû’: Alış-verişle alâkalı hükümlerdir. Bir mukaddime ile yedi bâbdan teşekkül eder. Yüzbirden dört yüz üçüncü maddeye kadardır.

Kitâba’l-İcâre: Kira ve hizmet akdi ile alâkalı hükümlerdir. Bir mukaddime ile sekiz bâbi ihtivâ eder. Dört yüz dörtten altı yüz onbirinci maddeye kadardır.

Kitâbü’l-Kefâle: Kefâlet ile alâkalı hükümlerdir. Bir mukaddime ile üç bâbdan meydana gelir. Altı yüz yetmiş ikinci maddeye kadardır.

Kitâba’l-Havâle: Havâle ile alâkalı hükümlerdir. Bir mukaddime, iki bâbdır. Yediyüzüncü maddeye kadardır.

Kitâbü’r-Rehn ve Kitâbü’l-Vedfa: Rehin ve vedfa ile alâkalı hükümlerdir. Bir mukaddime ile dört bâbdır. Yediyüz altmışbirinci maddeye kadardır.

Kitâbü’l-Emânât: Emânet akidleri ile alâkalı hükümlerdir. Bir mukaddime ile üç bâbtır. Sekiz yüz otuz ikinci maddeye kadardır.

Kitâbü’l-Hibe: Bağışlama akdi ile alâkalı hükümlerdir. Bir mukaddime ile iki bâbtır. Sekiz yüz seksen ikinci maddeye kadardır.

Kitâbü’l-Gasb ve’l-İtlâf: Başkasının malını gasp veya telef etmekle alâkalı hükümlerdir. Bir mukaddime ile iki bâba taksim olunmuştur. Dokuz yüz kırkinci

maddeye kadardır.

Kitâbü'l-Hacr ve'l-ikrâh ve's-Şufa: Ehliyetsiz kişileri tasarruftan men, tehdit ve zorlama ve şuf'a hakkı ile alâkalı hükümlerdir. Bir mukaddime ile üç bâbü ihtiva eder. Bin kırkdördüncü maddeye kadardır.

Kitâbü's-Şirket: Ortaklıklarla alâkalı hükümlerdir. Bir mukaddime ile sekiz bâbtır. Bin dörtyüz kırksekizinci maddeye kadardır.

Kitâbü'l-Vekâle: Vekâletle alâkalı hükümlerdir. Bin beşyüz otuzuncu maddeye kadardır.

Kitâbü's-Sulh vel-İbrâ: Sulh ve ibrâ ile alâkalı hükümlerdir. Bin beşyüz yetmişbirinci maddeye kadardır.

Kitâbü'l-İkrâr: İkrarla alâkalı hükümlerdir. Diğer kitaplarda mevcut olan mukaddime kısmı bu kitapta yoktur. Dört bâb üzerine tedvîn edilmiştir. Bin altıyüz onikinci maddeye kadardır.

Kitâbü'd-Da'vâ: Dava açma ve davaların görülmesi ile alâkalı hükümlerdir. Bir mukaddime ve iki bâbdır. Bin altıyüz yetmişbeşinci maddeye kadardır.

Kitâbü'l-Beyinât ve't-Tahlîf: Deliller ve yeminle alâkalı hükümlerdir. Bir mukaddime ile dört bâbdır. Bin yediyüz seksenüçüncü maddeye kadardır.

Kitâbü'l-Kazâ: Hüküm verme ile alâkalı hükümlerdir. Bir mukaddime ile dört bâbü ihtiva eder. Bin sekizyüz ellibirinci maddeye kadardır.⁵

Görüldüğü gibi Mecelle'de mevzular, "kitap" başlığı altında toplanmıştır. Her kitap ile alâkalı istislahlar (tabirler) o kitabın mukaddimesi (girişi) olarak verilmiş; sonra bu kitaplar, mevzuları içerisindeki farklılıklara göre bâblara, bâblar da fasıllara ayrılmıştır. Bir kitapta yeri geldikçe irtibatından dolayı başka kitabın mevzuundan bahsedilmiştir. Bu, tertip cihetinden bir kusur değildir. Nitekim fıkıh kitaplarında da, bugünkü kanunî mevzuatta da vaziyet böyledir. Kitaplardaki hükümler, maddeler hâlinde sıralanmış; bazı maddeler, fetva kitaplarından misal olarak alınan meselelerle izah edilmiştir.

Mecelle'nin ilk yüz maddesi ise kavâid-i külliye, yani küllî kaideler denilen hukukun umumî prensipleridir. Hükümlerin, şer'î hukuk kaynaklarından nasıl çıkarıldığını beyan eden küllî kaideler, aynı zamanda İslâm hukuk mantığı ile hâkimlere usul ve tefsir cihetinden takip edecekleri yolları göstermektedir. Bunlar, olması gereken, hukuka uygun ve modern hukukun pek çok mücadeleden sonra varabildiği hükümlerdir.

Ebu Tahir Debbas, Debûsî, İbn Nüceym ve Muhammed Hâdimî gibi Hanefî mezhebinden büyük İslâm hukukçularının tespit ederek kitaplarına aldıkları ve eski hukukçuların neredeyse ezbere bildikleri bu yüz madde, bugün dahi hukuk mantığı ve tefsir cihetiyle günümüz hukukçularına kıymetli bir me haz teşkil etmektedir.

Mecelle, esas itibarıyla Hanefî mezhebinin sahih (kuvvetli) kavillerine göre hazırlanmıştır. Ancak "nâsa erfak ve maslahat-ı asra evfak", yani zamanın şartları ve insanların ihtiyaçları nispetinde, bu mezhebin sahih (kuvvetli) olmayan kavillerine de yer verildiği olmuştur. Bu husus, yani ihtilafî hükümlerin şartlara göre tercihi, İslâm hukukunun hükümdarlara tanıdığı bir salâhiyettir.

VI.MECELLE'NİN SONU

Mecelle Cemiyeti, onaltıncı kitaptan sonra, Mecelle'nin ikmali ve lüzumlu kanunların hazırlanması hususuna çalışmalar yapmıştır. Mahkeme ilamları ile senetlerin

⁵ Mecelle'nin Latin alfabeli hâlinin tamamı için bkz.: Berki, Ali Himmet, Açıklamalı Mecelle, Banka Ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1959.

delil tutulması hakkında 1279/1879 tarihli nizamnâme, 1299/1882 tarihli icâreteynli vakıflar hakkında bir müzekkere, 1293/1876 tarihli kasâme meselesi üzerine tezkire bunların en meşhurlarıdır.

Mecelle Cemiyeti bir de muhakeme usulüne dair 301 maddelik kanun lâyihası hazırladı ve Şûrâ-i Devlet'e takdim etti. Şûrâ-i devlet, müzâkere sırasında, Fransa ve diğer Avrupa muhakeme kanunlarından istifade ile bazı değişiklikler yaptı ve Usul-i Muhakeme-i Hukukiyye Kanunu adıyla 1279/1879 senesinde neşredildi.

Bu arada Mecelle Cemiyeti'nin çalışmaları yavaşladı ve 1306/1888 yılında, ihtiyaç hâsıl olduğunda tekrar toplanmak üzere tatil olundu. 1916 ve 1923 yıllarında Mecelle'yi tadil etmek üzere birer encümen kuruldu ve çalışmalarına başladı ise de, teklif edilen maddeler kanunlaşamadı.⁶ Encümenin teklif ettiği maddeler arasında; "İcâb ve kabul, telefon ve telgrafla dahi olur" gibi yeni maddeler vardı.

1926'da bazı değişikliklerle tamamen tercüme ettirilen İsviçre medenî kanunu ile bu kanun içinde yer alan borçlar hukuku kabul edilip, meriyete girdi. Böylece elli yedi seneden beri tatbik edilen Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye, Türk Kanun-ı Medenîsi'ne bağlı tatbikat kanununun; "Kanun-ı medenî ve borçlar kanununa muhalif olan ahkâm ile Mecelle mülgâdır" diyen 43. maddesiyle meriyetten kaldırılmış oldu. Bununla yalnız Mecelle değil, İslâm hukukunun da kaldırıldığı ilan edilmiş oluyordu.

VII.MECELLE'NİN İZLERİ

Mecelle, ilk kitabının meriyete giriş senesi olan 1283/1869'dan itibaren o tarihte Osmanlı Devleti'ne bağlı Hicaz, Suriye, Ürdün, Lübnan, Yemen, Arnavutluk, Bosna, Kıbrıs ve Filistin'de de tabiatıyla tatbik olunmuştur.

Mısır, o tarihlerde iç işlerinde müstakil bir vilâyet olduğundan Mecelle burada tatbik olunmamıştır. Mısır'da vezîrül-hakkâniyye (adliye nâzırı) olan Muhammed Kadri Paşa (1821-1888), Ahmed Cevdet Paşa'nın yaptığını yapmak istemiş ve Hanefî fikhına dayanan güzel bir medenî kanun projesi hazırlamış ise de, Mürşidü'l-Hayrân adındaki proje, Mısır'daki modernistlerin baskıları sebebiyle kanun hâline gelememiştir. Mısır'da, Fransız medenî kanunundan mülhem medenî kanunlar hazırlanmıştır.⁷

Bulgaristan Emâreti (prenslığı) teşekkül ederken, Mecelle'yi kendi lisanlarına tercüme ederek kanunlarına esas kabul etmişlerdir. Bosna'da tatbik olunan Mecelle, sonraları hazırlanan Sırbistan ve Karadağ medenî kanunlarına mühim tesirlerde bulunmuştur.⁸ Öyle ki Sırbistan ve Karadağ medenî kanunlarına, bilhassa vedia, muhayyerlik, şuf'a, rehin, irtifak hakları gibi hükümler hep Mecelle'den alınmıştır.

Çeşitli tarihlerde Osmanlı hâkimiyetinden çıkan topraklarda Mecelle tatbikatını devam ettirdi. Yeni hâkimler, Osmanlı mevzuatına dokunmadı. Kuzey Yemen'de 1918; Arnavutluk'ta 1928; Kıbrıs'ta 1946 yılına kadar tatbik olundu. Ürdün'de, 1928'de yapılan bazı tadilata rağmen Mecelle hükümleri son yıllara kadar meriyette kaldı.

Mecelle, Suriye'de 1949, Irak'ta 1951, Ürdün'de 1976, Güney Yemen'de de 1992 yılında kaldırılmasına rağmen, bu ülkelerde yeni tedvin edilen medenî kanunlarda Mecelle'nin izlerini görmek mümkündür. Lübnan'da 1934'de Mecelle'nin ekseri maddeleri meriyetten kaldırılmış olmakla beraber, hâkimler Lübnan mevzuatında çözüm bulamadıkları meselelerde Mecelle'ye bakmakla mükellef kılınmıştır. Ürdün medenî

⁶ Kaşıkçı, Osman, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Mecelle*, OSAV, İstanbul 1997, s. 350 vd.

⁷ Guraya, Muhammed Yusuf, *İslâmic Jurisprudence in the Modern World*, Lahor-7 (Pak.), s. 48-49.

⁸ Begovic, Mehmed, "Similarities Between the Mecelle and the General Proprietary Code of Montenegro", *Revue, Prof.*, Vol. 36, Sarajevo 1987, s. 133-135.

kanunda da böyledir.⁹

İngilizler 1918'de Filistin'i işgal etmişler, fakat Mecelle'yi kendi hukukî mevzuatları ile berber tatbiki devam etmişlerdir. Hatta İsrail kurulduktan sonra da Mecelle tatbikattan kaldırılmamıştır. Mamafih 1962-1981 arasında çıkarılan muhtelif kanunlarla, Mecelle'nin tesir sahası iyice daralmış; 1984'te ise tamamen kaldırılmıştır. Ancak İsrail vatandaşı Müslümanların dinî mahkemelerinde hâlâ cari olduğu gibi; Batı Şeria'da da müracaat edilen bir hukukî metindir. Mecelle'nin tesiri Müslüman devletlerden daha çok, İsrail'de görülür. İsrail hukukçularının Osmanlı hukuk sistemini, bilhassa Mecelle'yi iyi bilmeleri gerektiği ve bunların birçok dava ve meselelerde müracaat kaynağı olduğu kanaati hâkimdir. Ayrıca İsrail aynî haklar kanununun pek çok hükümleri de Mecelle'ye dayanır¹⁰.

VIII.MECELLE ŞERHLERİ

Mecelle'ye çeşitli lisanlarda muhtasar (özlü) ve mufassal (geniş) şerhler yazılmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır:

Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm: Bu şerh, Osmanlı temyiz mahkemesi reisi, fetvâ emini, Mekteb-i Hukuk (İstanbul Hukuk Fakültesi) Mecelle hocası ve adliye vekili Ali Haydar Efendi tarafından yazılmıştır. Mecelle şerhleri içinde en meşhuru ve en geniştir. Dört cilt olan eser, 1330 yılında İstanbul'da tab olunmuş; bilahare Fehmi el-Hüseyni tarafından Arapça'ya da tercüme edilmiştir. Latince edilmiş hâli 2016 senesinde Diyanet neşriyatından çıkmıştır.

Ruhü'l-Mecelle: Musul Valisi Hacı Reşid Paşa'nın sekiz cilt olarak, 1326-1328 tarihinde İstanbul'da tab olunmuş kıymetli bir şerhtir.

Mir'at-ı Mecelle: Kayseri Müftüsü Mes'ud Efendi tarafından Arapça olarak yazılmıştır. Bilhassa Mecelle'nin hangi fıkıh kitaplarından hazırlandığını gösteren mükemmel bir eserdir. 1302'de tab olunmuştur.

Şerhu'l-Mecelle: Osmanlı Şûrâ-i Devlet azalarından Lübnanlı Selim Rüstem Baz tarafından Arapça olarak telif edilmiştir. 1305 yılında İstanbul'da ve müteaddit zamanlarda Beyrut'ta tab edilmiştir.

Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye Şerhi: Türkzâde Hâfız Ziyaeddin Efendi tarafından yazılmış geniş bir şerhtir. 1312'de tab edilmiştir.

Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye Şerhi: Evkâf-ı Hümâyûn İdare Meclisi reisi Kuyucaklızade Mehmed Atıf Bey tarafından başlanılan **Mecelle Şerhi**, şârihinin vefatı üzerine tamamlanamamış ve Kitâbü'ş-Şirket'te kalmıştır. Tamamlanamamış olmasına rağmen Mecelle şerhleri içinde meşhurdur. Kavâid-i külliye şerhi 1327, kitâbü'l-büyû' şerhi 1330'da tab olunmuştur.

Teşrih-i Kavâid-i Külliye: Mecelle Cemiyeti azası Kırımlı Abdüsettar Efendi'nindir. 1296'da tab olunmuştur.

Şerhu'l-Mecelle: Humus müftüsü Muhammed Hâlid el-Attâsî'nin Arapça şerhidir. Müftü Emced Ali tarafından Urduca'ya tercüme olunmuştur (İslâmâbâd 1406/1986).

Ayrıca Şam Hukuk Mektebi hocalarından Muhammed Said el-Mehâsinî ve Muhammed Said el-Gazzî, Bağdad Hukuk Mektebi Müdürü Münîr el-Kâdî de Mecelle'yi Arapça olarak mükemmel bir şekilde şerh etmişlerdir.

G. Snapien, Mecelle'yi Fransızcaya çevirerek Fransız medenî kanunu ile

⁹ Bkz. Ekinci, Ekrem Buğra, *İslâm Hukuku Tarihi*, Arı Sanat, İstanbul, 2015, 2.baskı, s. 286 vd; Ekinci, Ekrem Buğra, *Osmanlı Hukuku*, Arı Sanat, İstanbul, 2017, 5.baskı, s. 559.

¹⁰ Ayrıca bkz.: Aydın, M. Âkif, "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye", *İslâm Ansiklopedisi*, TDV, s. 233-234.

mukayeseli bir şekilde şerh etmiştir.¹¹

Ahmed Fâris eş-Şidyâk tarafından Mecelletü Ahkâmi'l-Adliyye (İstanbul 1305) ve Kâşifülgitâ Muhammed Hüseyin tarafından da Tahrîrü'l-Mecelle, (Necf 1359-1362), adıyla Arapça'ya tercüme edilmiştir.

Rumca ve Bulgarca'dan başka; Demetrius Nicolaides (Code Civil Ottoman, İstanbul 1881) ve G. Young, (Corps de droit ottoman, Oxford 1906, VI/169-446) tarafından Fransızca'ya; Vitchen Servicen (Code Civil Ottoman, Constantinople 1872); W. E. Grigsby (The Medjelle, London 1895); Sir Charles Tyser (The Mejelle, Nikosia 1901); Charles Hooper (The Civil Law of Palestine and Transjordan, C. I, Jerusalem 1933) tarafından İngilizce'ye; Akhir Haji Yaacob (al-Ahkam al-'Adliyyah: Undang-Undang Sivil Islâm, Kuala Lumpur 1990) tarafından Malay lisanına; Medjellei Ahkâmi Şer'iye/Otomanski Građanski Zakonik, (Sarayevo 1906) adıyla Boşnakça'ya; nihayet Almanca ve Urduca'ya tercüme olunmuştur.

IX.MECELLE'YE TENKİDLER

Devletin en üst kademesinde yer alan ve Fransız kanunlarının iktibas edilmesini isteyen bir gruba karşı verilen mücadele ile 1869-1876 yılları arasında yedi senelik bir zaman zarfında hazırlanan Mecelle'nin leh ve aleyhinde görüşler ileri sürülmüştür.¹² Bilhassa Avrupa hukukuna tarafar bazı ilim adamları Mecelle'yi küçük göstermek gayretine düşmüşlerdir. Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye, daha hazırlandığı zamanlarda tenkitlere uğradığı gibi, sonra da tenkit edilmektedir.

Şeyhülislâmlık, şer'î hukuka dair böyle bir projenin kendi dairelerinde değil de, Adliye Nezâreti'nde hazırlanmasını hazmedememiş; Hanefî mezhebinin bazı sahih kavillerinin zamanın icapları sebebiyle terkedilmiş olmasını bahane ederek Mecelle'yi tenkit etmişlerdir. Bu yersiz tenkidin sebebi yukarıda da söylendiği gibi hissîdir.

Zamanının şartlarını ve insanların hallerini gayet iyi bilen Cevdet Paşa, eğer şeyhülislâmlığa tevdi edilirse, işin asla neticelenmeyeceğini düşünerek ve meselenin de hassasiyet ve acilliğini nazara alarak tabiri caizse vaziyete el koymuştur. Nitekim kendisi Mecelle Cemiyeti'nden ayrıldığı bir sırada fırsattan istifade ile hazırlanan Kitabü'l-Vedîa, üslûp ve muhteva cihetiyle diğer kitapların o kadar gerisinde kalmıştır ki, kanunlaşmamış; Cevdet Paşa matbu bütün nüshalarını toplayıp imha ettirmiştir.

Evvela söylenmelidir ki Mecelle'ye tevcih edilen tenkitlerden bazıları ilmîlik ve objektiflikten uzaktır. Dünyanın neresinde olursa olsun, insanların hazırladığı kanunlarda noksan ve hatalar bulunabilir. Hukuk, ilmî cihetten tekâmül eder. Zamanla bu noksanlar tamamlanabilir; hatalar giderilebilir. Avrupa'nın en mükemmel kanunlarından sayılan Alman medenî kanunu (BGB) çıkarıldığı 1900 yılından itibaren çok tenkit edilmiş ve defalarca tadilata uğramıştır. Nitekim şartlar müsait olsaydı, Mecelle'yi hazırlayan cemiyet, Mecelle için icab eden ikmal ve tashihleri yapabilirdi. Mecelle'nin kaldırılması, noksanlarından dolayı değil, milletin tercihi değiştiği içindir.

Burada, Mecelle'ye tevcih edilen bazı tenkitler ile bunlara verilen cevapları kısaca beyan etmek faydalı olacaktır.

1- Her kitabın başında, burada geçen kelime ve istilâhlar tarif edilmiştir.

Kitabın mukaddimesinde de ifade edildiği üzere Mecelle evvela nizamiye mahkemelerinde tatbik olunmak üzere hazırlanmıştır. Bu mahkemelerde hukuk tahsili bulunmayan gayri müslim azalar da vardı. Müslüman hâkimlerin bile hukuk nosyonu da

¹¹ Ayrıca bkz. Erdem, Sami, "Türkçede Mecelle Literatürü", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, c.3, Sayı 5, İstanbul, 2005, s. 673 vd.

¹² Mecelle hakkındaki tenkit ve methiyelerin tafsilatı için bkz. Mardin, s.186 vd; Yavuz, s. 96-101.

eskiye nazaran daha zayıf idi. Bunlara yol göstermek üzere klasik hukuk tabirlerini izah etmek, yerinde ve lüzumlu görülmüştür. Böylece yanlış anlaşımaların da önüne geçilmiştir. Bu bir kusur değil, üstünlüktür.

2- Bazı maddelerin altına izah mahiyetinde misaller yazılmıştır.

Kanun maddeleri fıkıh kaidelerine dayandığı ve bunların bazıları da hayli müphem olduğu için misaller vererek izaha çalışılmıştır. Hâkimlerin eskiye nazaran hukuk nosyonu itibarıyla daha geride oldukları yukarıda beyan edilmiştir.

3- Dört mezhepten sadece Hanefî mezhebi hududu içerisinde kalınmıştır.

İslâm hukuk tarihinde Abbasîlerden itibaren hükümetler dört mezhepten biriyle hüküm verilmesini hukuk birliği açısından lüzumlu görmüşlerdi. Harun Reşid'in kâdiyükdutluk (adliye nâzırlığı ve temyiz mahkemesi reisliği) makamına İmam Ebu Hanife'nin güzide talebesi İmam Ebu Yusuf'u getirmesi, memlekette fiilen Hanefî mezhebini hâkim kılmıştı. Türkler, Hanefî olduğu için, Karahanlılardan itibaren hemen tüm Türk devletlerinde kadılar bu mezhepten tayin edilmiştir.

Osmanlı Devleti de Rumeli ve Anadolu'da yaygın bulunan Hanefî mezhebini Kanuni Sultan Süleyman devrinden itibaren resmî mezhep olarak kabul etmiş; farklı mezhepte vatandaşların yaşadığı mıntikalarda, ahvâl-i şahsiye meselelerinde diğer sünî mezheplerin tabikine de naip (kadı vekilleri) vasıtasıyla imkân verilmiştir.

Kadılar, Hanefî mezhebinin sahih kavillerine göre hükmetmekle kayıtlandırılmıştı. Nitekim ihtilaflı meselelerde hükümdar hangi içtihat/mezhep hükmü ile hükmedilmesini isterse onunla hükmetmek icap eder. Ayrıca kadılar padişahın vekilleri olduğundan ve vekil müvekkilin emriyle hareket edeceğinden bu usul meşrudur. Aksi takdirde ülkenin birbirine yakın iki mahkemesinde unsurları aynı iki davada farklı hükümlerin verilmesi kaçınılmaz olacaktır.

Mecelle, zaten buhranlı bir devrede ve hayli zor şartlarda hazırlandığı için, Cevdet Paşa, yerleşmiş telakkilere karşı gelmemeyi tercih etmiştir. Üstelik Mecelle Cemiyeti azaları da, hemen tamamı Hanefî olan ulema-ı rüsum, yani resmî ulema sınıfı arasından tayin edilmiştir.

Hal böyleyken, bazı zayıf kavillerin zamanın ihtiyaçları sebebiyle tercih edilmesi bile, bazı kesimlerin tenkidine yol açmıştır. Gerek Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında, gerekse İsviçre medeni kanununun iktibasından hemen evvel kurulan Mecelle ıslah encümenlerinin hazırladığı metinlerde diğer mezheplerin kavillerinden de istifade edilmiştir.

4- Menkul malın kabzından (tesliminden) evvel bey'ine (satılmasına) cevaz verilmemiştir.

Bu husus, İstanbul'daki Rus sefaretî baştercümanı hukukçu André Mandelstam'ın Mecelle'ye getirdiği tenkitler cümlesindedir. Evveleminde ifade edilmelidir ki, müellifin tenkit ettiği bu ve benzeri hükümler Hanefî fıkıhına göre sevk edilmiştir. Diğer mezheplerde zamanın ihtiyaçlarına elverişli başka içtihatlar vardı. Nitekim menkul malın kabzdan evvel satılması Mâlikî mezhebinde câizdir. Ancak hem hukuk birliğini zedelemek, hem de Hanefî fıkıhına bağlı yetişen ulemanın reaksiyonunu çekmek endişesi, Hanefî kavlinde ısrar edilmesinin amili olmuştur.

Kaldı ki Hanefî mezhebinde böyle bir satış bâtil değil, fâsittir. Fâsit satışta ise kabz mülkiyeti ifade edeceğinden satış hükümsüz olmaz. Mandelstam'ın tenkit ettiği diğer hususlarda, meselâ mebiin (satılan şeyin) kabzdan evvel bâyi elinde telef olması hususunda, Mecelle'nin tanzimi, İngiliz, Alman ve Avusturya hukuku ile paraleldir. Rü'yet (görme) muhayyerliği gibi hususlarda da fıkıhın başka içtihatlarıyla bu mahzurlar bertaraf edilebilir.

5- Bütün fer'î meselelerde tatbik edilecek umumî maddeleri yoktur.

İslâm hukukunun aslı kaynakları (delilleri) Kur'an-ı kerim, Peygamberin sünneti,

âlimlerin icmâ'ı ve kıyastır. Bu kaynaklardan, müçtehit hukukçular, usul-i fikh (hukuk metodolojisi) denilen ilim yardımıyla, hükümler çıkartmış ve bunları mesele mesele kitaplara geçirmişlerdir. Böylece İslâm hukuku meseleci (kazuistik) bir şekil almıştır. Her hukukî mesele ve müessesesi ayrı ele alınarak hükme bağlanmış, biri birine benzeyen hukukî meselelerde müşterek esasların tespitine gidilmemiştir. Meselâ, satım, kira, kefalet akitlerinin şartları ve neticeleri birbirinden ayrı ayrı tanzim olunmuştur.

Bunun bir sebebi, her mesele için Kur'an veya sünnetten ayrı delillerin bulunmasıdır. Çoğu zaman da birbirine benzer müesseseler için müşterek esaslar koymak çok zor, hatta imkânsız olmaktadır. Geniş ve tekrarlarla dolu olmakla beraber meseleci usul, daha ince ve adaletli hal tarzları getirmeye elverişlidir. Bu cihetten İslâm hukuku ile İngiliz hukuku arasında bir benzerlik bahis mevzuudur.

İslâm hukuku meseleci bir hukuk sistemi olmakla beraber; her hukukî müessesesi için müşterek esaslar belirlemeye elverişsiz de değildir. Nitekim ekserisi Hanefî mezhebinden olan bir kısım hukukçular, hukukî hükümler için müşterek bazı hususları tespit etmişler ve meseleci metoda mukabil, mücerret (soyut) veya muhtelit (karma) metotlara da meyletmişlerdir. Bu umumî prensiplere, kavâid-i külliyye (külli kaideler) adı verilmiştir. Hukuk hayatının en ehemmiyetli esaslarını ifade eden bu kaideler, Mecelle'nin ilk yüz maddesini teşkil eder ve her biri birer hukuk darbimeseli olarak bugün bile dillerde dolaşmaktadır.

6- Mukaddimedeki küllî kaidelerin tatbik kabiliyeti azdır.

Küllî kaideler münhasıran tatbik edilmek için konulmamıştır. Bunlar hüküm kaynağı değil, edille-i erbaa denilen dört delile istinaden verilmiş hükmün, şahit ve desteği olarak görülebilir. Ayrıca fikh meselelerinin anlaşılmasında umumi faydaları bulunduğu için, bu küllî kaideleri bilenler, fikh meselelerini delilleriyle öğrenmiş olur ve günlük muamelelerini dine/hukuka uygun yapma imkânı bulurlar. Küllî kaideler, hukukçuda hukuk mantığını kurup güçlendirmeye yardımcı olmak maksadıyla konulmuştur.

Cevdet Paşa, 5 Cumâdessânî 96 (25/V/1879) tarihinde Şamlı Mahmud Hamzavî Efendi'ye yazdığı mektupta şöyle diyor: "Kavâid ve zavâbitin pek çok müstesneyâtı olduğu cihetle bunlar ile iftâda hatâ vukû'u melhuz olduğundan, müftîlerin nakl-i sarîh aramaları lâzım geliyor... Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin mazbatasında dahi o misüllü hatfâta ve belki bi-hasebi'z-zemân vukû'u melhuz-i kavî olan suiisti'mâlâta meydan verilmemek üzere kavâid ile hükm olunmayıp nakl-i sarîh aranması tasrih edilmiştir. Amma müstesneyâtı mazbut ve malum olan kavâid ve zavâbit ile iftâda beis görülüyor. Nitekim Ali Efendi ve Feyzullah Efendi fetâvâlarında (el-kadîm yütrekü alâ kîdemihi=Kadîm, kîdemi üzre terkolunur.) kâidesiyle verilen fetvâlar vardır. Fetâvâ-i Hayriyye ve Tenkîh-i Hâmîdî'de dahi böyle usûl ve kavâid üzerine iftâ mûndericidir. İşte şu hâle nazaran kavâid ve zavâbit ile asla fetvâ verilmemek kazıyyesi cemiyetçe kabul olunamıyor. Kaldı ki vukûât ve hâdisâtın nihâyeti yoktur. Dünyada rûzmerre vukûât tahaddüs ve ihtirâ'ât zuhur ediyor. Cümlesine nakl-i sarîh bulunmak kâbil olamaz. Böyle nakl-i sarîh bulunmayan vâkîâtta kavâid ve zavâbit ile iftâyâ mesâğ dahi olmaz ise kavânîn-i şer'iyyenin tatbikâtı nâkis kalır. Bu ise 'el-yevme ekملتü leküm dînüküm' (Bugün dininizi kemâle erdirdim.) âyet-i kerîmesine münâfî olur."¹³

Bu ağıdalı metnin hülasası şudur ki, istisnalarını iyi bilenler için, icabında küllî kâaidelerle fetva vermek mümkündür; bu da yeni ortaya çıkan meselelerin halinde büyük bir çıkış yoludur.

7- Muasır medenî hukukun şahıs, aile, miras hukuku ve aynı haklar gibi taksimi, Mecelle'de mevcut değildir.

¹³ Mecmû'a-ı Ahmed Cevdet, Ahmed Cevdet Paşa Evrakı, no: 32, varak: 28a, İBB Atatürk Kitaplığı.

Bu doğrudur. Fakat farklı kültürlere ait müesseseleri birbiriyle mukayese etmek çok da mantıklı değildir. İslâm hukuku ve Osmanlı müesseselerini de, tarih ve kültür cihetinden çok uzak olduğu Avrupaî bakış açısıyla izah ve tasnife kalkışmak yanlış neticeler doğurmaktan öte bir işe yaramaz.

Nitekim Mecelle münhasıran bir medenî kanun değildir. O zamanlar Osmanlı Devleti'nde esas itibarıyla şer'îye ve nizamiye olmak üzere iki mutad (normal) mahkeme vardı. Şer'îye mahkemeleri Müslümanların evlenme, boşanma, miras gibi ahvâl-ı şahsiye davalarına bakardı. Bunun gayrı müslim vatandaşlar için muadili, patrikhane ve hahamhanelerdeki ruhanî mahkemelerdi.

Nizamiye mahkemelerinde ise bunların dışında kalan davalara bakılırdı. Dolayısıyla Mecelle'nin tatbik mercii evveleminde nizamiye mahkemeleri idi. Buralarda şahıs, aile ve miras davalarına bakılmıyordu ki Mecelle bunları da tanzim etsin.

Gerçi şartlar aynı kalsaydı ve Mecelle Cemiyeti varlığını devam ettirebilseydi, şahıs, aile ve miras hususunda da kanunlar hazırlaması muhtemeldi. Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında 1917 tarihli Hukuk-ı Aile Kararnâmesi ile aile hukuku kanunlaştırılmış idi. nafaka kanunu da hazırlanmış, ama harp hengâmesinde kanunlaşmamıştı. Aynı haklar ise zaten Mecelle'de vardır.

8- On altı kitap arasında bir insicam (ahenk) yoktur.

Bunun sebebinin İslâm hukukunun hususiyetlerinde aramak icap eder. İslâm hukukunda, her müessese ve hüküm, bu hususta vârid olan âyet ve hadîslerle, bunlara uygun icmâ ve içtihatlarla tespit olunmuştur. Bu sebeple her biri farklı bir kitap hâlinde tanzim olunan müesseselerin arasında insicam aramak yersizdir. Bununla beraber bey', kira, kefalet gibi akitlerin tanziminde, olması icap ettiği gibi bir bütünlük mevcuttur. Hukuk ilminin iyice gelişip genişlediği günümüzde, modern hukukun branşları arasında da bir insicamdan söz etmek mümkün değildir.

9- Muhtelif meseleler bir kitapta toplanmıştır.

Klasik fıkıh kitaplarında da müstakil bir bahis altında ele alınamayan hususlar, mesâil-i şettâ (değişik meseleler) adıyla düzenlenmiştir. Yine İslâm hukukunun hususiyetinden kaynaklanan bu hâli müsamaha ile karşılamak icap eder. Modern kanunlarda da vaziyet farklı değildir. Kanundaki fasıllara dâhil edilemeyen hükümler, müteferrik (ayrı) maddeler hâlinde tanzim edilir.

10- Kanun tanziminde tutulması mutad (normal) olan yoldan ziyade fıkıh kitapları tasnifine göre tanzim edilmiştir.

Bunun sebebi Osmanlı hukukunun esas itibarıyla şer'î hukuka dayanmasıdır. Modern hukuka paralel doğmuş modern kanun tekniğinin birebir tatbikinin ne derece mahzurlu olacağı izahtan uzaktır. Üstelik Mecelle'yi hazırlayanlar Avrupalı değil, yüksek medrese tahsili görmüş Osmanlı hukukşinaslarıdır. Bunların farklı bir yol izlemelerini beklemek abes olurdu. Gene de Mecelle'nin kanun tekniği o devir için büyük bir değişiklik arzeder.

11- Son dört kitap medenî hukuktan çok, hukuk muhakeme usulüne ait hükümleri ihtiva etmektedir.

Mecelle'nin münhasıran bir medenî kanun olmak iddiasında bulunmadığı açıktır. Nizamiye mahkemesi hâkimlerine yol göstermek ve Osmanlı mercilerine gitmek zorunda olan ecnebler cihetiyle de hukukun aleniliğini temin gibi pratik maksatlarla hazırlanmıştır. Ayrıca muhakeme usulleri de fıkıh kitaplarında diğer akit ve müesseselerle beraber ele alınmıştır.

Günümüzde de muhakeme usullerinin medenî hukuktan ayrı sayılmayacağı yaygın bir kabuldür. Muhakeme hukuku, medenî hukuk ve ticaret hukuku ile yakından irtibatlıdır. Dolayısıyla Mecelle'de de muhakeme usullerinin kanunlaştırılması son derece makuldür.

12- Bugünkü iktisadî ve ticarî münasebetlere hâkim olan esaslar yerine, muayyen bir ahlâk kaidesine müracaatla iktifa edilmektedir.

Mecelle, bir ticaret kanunu değildir. İktisat manifestosu hiç değildir. Osmanlı Devleti'nde cari olan sistem, kontrollü liberal ekonomidir. Ticarî hükümler, Tanzimat'tan sonraki gelişmelere paralel olarak, büyük ölçüde Fransız mevzuatından mülhem ticaret kanunlarında tanzim edilmiştir. Dolayısıyla bugünkü iktisadî ve ticarî münasebetlere hâkim olan esasları, Mecelle'de aramak yersizdir. Ancak satır aralarından bu sistemin esaslarını sezme, dikkatli biri için zor değildir.

13-Garp medenî kanunlarında akitlerin umumî nazariyesi mahiyetindeki hükümler, her akitte tekrar edilmediği halde, Mecelle'nin kitaplarında bahis mevzuu edilen akdin yapılışına, teşekkül ve irade unsuruna ait hususlar tekrar edilmektedir.

Borçlar hukukuna dair bahisler, fihhın muamelat başlığı altında tetkik edilmiştir. Her akit ve gasp, itlaf gibi her hukukî müessese, ayrı birer bahis olarak ele alınmıştır. Modern hukukta olduğu gibi borçlar hukuku için müşterek hükümler tespit edilmiş değildir. Şer'î hukukun diğer bahisleri de böyledir. Bunun sebebi yukarıda ad geçtiği üzere, her akit ve müessesenin âyet ve hadîslerle tanzim olunan birbirinden farklı esaslara istinat etmesidir.

14-Bir medenî kanun olmak itibariyle çok fazla maddesi vardır.

Mecelle münhasıran bir medenî kanun değildir; neredeyse birkaç kanunun muhtevasına sahiptir. 1851 maddenin ilk 100 maddesi küllî kaidelerdir. 400 kûsur maddesi muhakeme usullerine, 200 tanesi ticaret hukuku bahislerine ait olup, 1100 civarında madde eşya ve borçlar hukukunu düzenlemektedir.

1792 tarihli Prusya medenî kanunu 19 bin maddeyi aşkındır. 1804 tarihli Code Civile Napoléon (Fransız medenî kanunu) 1281; 1866 tarihli İtalyan medenî kanunu 2147 madde; 1900 tarihli Alman medenî kanunu 2385 madde; 1907 tarihli İsviçre medeni kanunu 1228 maddedir. 1926 tarihli Türk kanun-ı medenîsi 937 maddeden müteşekkildi. Bu cihetle Mecelle'yi madde sayısının fazlalığı ile itham etmek olacak iş değildir.

X. MECELLE'NİN MEZİYETLERİ

Gerek ecnebilerden gerekse hukuk inkılabı devrinin mensuplarının tenkitleri bir yana, Mecelle'nin meziyetlerini dile getirenler de az değildir. Çeşitli eserlerde müştereken beyan olunan ve methedilen hususiyetleri, aynı zamanda yukarıda zikredilen bazı tenkitlere de cevap mahiyetindedir:

İslâm hukukunun kanun hâline getirilebileceğini gösterdiği için İslâm âleminde büyük bir hürmet ve sevgi uyandırmıştır.

İslâm hukukçuların çeşitli bahislere ait rey ve içtihatlarının bir araya toplanması için yapılan ve muvaffakiyete ulaşan ilk teşebbüstür.

Garp hukukunun, celb-i menâfin def-i mefâside (menfaat elde etmenin, kötülükleri gidermeye) üstünlüğüne dayanan ve menfaati öne alan kıymet üstünlüğüne karşı, def-i mefâsidin celb-i menâfiden evlâ olduğu düşüncesi ile ahlâkı ön planda tutmaktadır.¹⁴

Koyduğu hükümlerde daima bir muvazene (denge) kurmak ve haksız bir menfaat teminine yer vermemek temayülündedir.¹⁵

¹⁴ Mecelle madde 30: Def'-i mefâsid, celb-i menâfi'den evlâdır.

¹⁵ Mecelle madde 87: Mazarrat, menfaat mukâbelesindedir. Ya'nî bir şeyin menfaatine nâil olan, onun mazarratına mütehammil olur. Madde 88: Külfet ni'mete ve ni'met külfete göredir.

Her mesele teferruatına kadar tanzim edilmiş; bu sayede ihtilafların hallinde indî ve keyfî takdirlere yer bırakılmamıştır.

Mecelle metninde birbirine zıt hiçbir hükme rastlanmaz.

Mecelle, zamanına göre benzerinin vücuda getirilmesi güç bir eserdir.

Cevdet Paşa'ya ait millî bir tertibi ve sehl-i mümteni (basit görünen, ama söylenmesi zor) denecek kadar parlak bir üslubu vardır.

Maddeleri son derece veciz ve açık yazıldığından tatbikatı rahat olmuştur.

Mecelle'nin üslup ve hükümlerindeki vuzuh ve katiyet (açıklık ve kesinlik), ona mevzuat arasında müstesna bir yer vermiştir.

İslâm hukukuna ve onun sadece Hanefî mezhebine dayalı, hukuk tarihi cihetinden son derece mühim bir kanundur. Garp hukuk kanunlarıyla orijin olarak doğrudan doğruya bir alâkası yoktur.

İslâm hukukunda borçlar ve medenî kanun olarak ve oldukça sistemli bir şekilde tanzim edilmiş ilk tanzimdir.

Çok esaslı ve kuvvetli bir muhteviyatı vardır. Bu itibarla Osmanlı Devleti'nin medenî kanun ihtiyacını kolaylıkla karşılamıştır.

Her kitabın evveline o kitaba ait ıstılah ve tabirlerin konması hükümleri anlamayı kolaylaştırmış ve ihtilafâ mahal bırakmamıştır.

Mecelle'nin, misalleri ve tarifleri bol bir şekilde hazırlanmış olması büyük bir boşluğu doldurmuş ve mükemmel hizmetler görmüştür. Zira büyük İslâm hukukçularının yazdığı ciltler dolusu ve çoğu Arapça olan hukuk kitaplarındaki aslı hükümleri okuyup öğrenmek Arapça bilmeyen nizamiye mahkemelerindeki hukukçular için çok daha zordu.

Mecelle hakkında, evvela hazırlanmasında büyük emeği geçen Ahmed Cevdet Paşa, şu mütalaada bulunmaktadır:

“Avrupa kıt'asında en ibtidâ tedvîn olunan [ilk hazırlanan] kanunnâme, Roma kanunnâmesidir ki, şehri-i Kostantiniyye'de [İstanbul] bir cemiyet-i ilmiyye tarafından tertib ve tedvîn olunmuş idi. Avrupa kanunnâmelerinin esâsıdır ve her tarafda meşhur ve muteberdir. Fakat Mecelle-i Ahkâm-i Adliyye'ye benzemez. Beynlerinde [aralarında] pek çok fark vardır. Çünkü o, beş-altı kanunşinas zâtın marifetiyle yapılmıştı. Bu ise, beş-altı fakih zâtın marifetiyle vaz'-ı ilahî olan [Allah tarafından konulan] şeriat-ı garrâdan ahz ve iltikat edilmiştir [alınmıştır].

Avrupa kanunşinaslarından olup bu kere Mecelle'yi mütâlaa ve Roma kanunnâmesiyle mukayese eden ve her ikisine dahi mücerred eser-i beşer [sadece birer insan eseri] nazarıyla bakan bir zât dedi ki: Âlemde, cemiyet-i ilmiyye vâsıtasıyla iki defa kanun yapıldı. İkisi de İstanbul'da oldu. İkincisi, tertibi ve intizamı ve mesâilinin [içindeki meselelerin] hüsn-i tensik ve irtibatı [güzel tertibi] hasebi ile evvelkiye çok müreccaktır ve fâikdir [yeğdir ve üstündür]. Beynlerindeki fark dahi insanın o asırdan bu asra kadar âlem-i medeniyette kaç adım atmış olduğuna bir mikyastır [ölçüdür].”¹⁶

Avrupalı yazarlar da Mecelle hakkında takdirlerini ifade etmekten geri durmamışlardır. Bernard Lewis der ki: “On dokuzuncu yüzyılın belki en önemli hukuk reformu, Mecelle diye tanınan ve ilk bölümü 1870'te yayımlanan yeni bir medeni kanunun ilanıydı. Mecelle pek geniş ölçüde zamanının entellektüel hayatında önde gelen bir sima olan bilim adamı, tarihçi ve dahi hukukçu Ahmed Cevdet Paşa'nın (1822-1895) eseriydi. Şer'î hukukun bir kanunundan çok kanunlar külliyyatı olan onun bu eseri, Türk hukukunun büyük başarılarından biri sırasında yer almaktadır. 1926'da Cumhuriyet tarafından kaldırılıncaya kadar Türkiye'de yürürlükte kaldı. Hâlâ da Asya'da Osmanlı

¹⁶ Mardin, a.g.e., s.65-66.

vârisi devletlerin birçoğunun hukuk sistemlerine temel teşkil etmektedir.”¹⁷

Ahmed Cevdet Paşa, Mecelle'nin hazırlanmasında önyak olmakla yalnız İslâm hukukuna değil, dünya hukuk hayatına da büyük bir hizmette bulunmuş, hem kendi adını hem de hazırladığı bu mükemmel eserin adını ebedileştirmiştir. İnsan eseri olmak itibariyle elbette Mecelle de hatadan âri değildir, ama bu, onun şöhretine gölge düşürmemiş; bilakis on iki asırlık İslâm hukukundan zamanın ihtiyaçlarına uygun kanunlaştırmalar yapılabileceğine bir delil ve kıvılcım teşkil etmiştir.

¹⁷ Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev.: M.Kıratlı, TTK, Ankara 1984, s. 122-123.

ATIFLAR

- Aydın, M. Âkif, "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye", *İslâm Ansiklopedisi*, TDV.
- Begovic, Mehmed, "Similarities Between the Mecelle and the General Proprietary Code of Montenegro", *Revue, Pof.*, Vol. 36, Sarajevo 1987, s. 133-135.
- Berki, Ali Himmet, *Açıklamalı Mecelle*, Banka Ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1959.
- Ekinci, Ekrem Buğra, *İslâm Hukuku Tarihi*, Arı Sanat, İstanbul, 2015, 2.baskı.
- Ekinci, Ekrem Buğra, *Osmanlı Hukuku*, Arı Sanat, İstanbul, 2017, 5.baskı.
- Erdem, Sami, "Türkçede Mecelle Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c.3, Sayı 5, İstanbul, 2005.
- Guraya, Muhammad Yusuf, *İslâmic Jurisprudence in the Modern World*, Lahor-7 (Pak.).
- Gür, A. Refik, *Hukuk Tarihi ve Tefekkürü Bakımından Mecelle*, Çeltüt Matbaası, İstanbul, 1951.
- Kaşıkçı, Osman, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Mecelle*, OSAV, İstanbul 1997.
- Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev.: M.Kıratlı, TTK, Ankara 1984.
- Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'at-ı Hakikat*, C. I, Matbaa-i Osmaniyye, İstanbul, 1326.
- Mardin, Ebul'ula, *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa*, 1946, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Mecmû'a-ı Ahmed Cevdet, Ahmed Cevdet Paşa Evrakı, no: 32, varak: 28a, İBB Atatürk Kitaplığı.
- Onar, Sıddık Sami "Osmanlı İmparatorluğunda İslâm Hukukunun Bir Kısımının Kodifikasyonu: Mecelle", İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası, XX/1-4, 1955.
- Said Paşa, *Said Paşa'nın Hatıratı*, I, Dersaadet, 1328
- Yavuz, Hulûsi, "Mecelle'nin Tedvîni ve Cevdet Paşa'nın Hizmetleri", *Ahmed Cevdet Paşa Semineri (27-28 Mayıs 1985)*, *Bildiriler*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1986.

SEÇİLMİŞ BİBLİYOGRAFYA

Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'ruzat*, Haz.: Y. Halacoğlu, İstanbul, 1980. Ahmed Cevdet Paşa, *Mecmû'a-i Ahmed Cevdet*, Ahmed Cevdet Paşa Evrakı, no: 32, İBB Atatürk Kitaplığı. Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 40-Tetimme, nşr. C. Baysun, Ankara, 1986. Ali Haydar Efendi *Dürrü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, İstanbul, 1330. Aydın, Mehmet Âkif, "Bir Hukukçu Olarak Ahmed Cevdet Paşa", *Ahmed Cevdet Paşa Semineri (27-28 Mayıs 1985)*, *Bildiriler*, İstanbul, 1986. Aydın, Mehmet Âkif, "Mecelle'nin Hazırlanışı", *Osmanlı Araştırmaları-IX*, İstanbul, 1989. Aydın, Mehmet Âkif, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye, İslâm Ansiklopedisi*, TDV, İstanbul. Aydın, Mehmet Âkif, *Mecelle'nin Yürürlükten Kaldırılan 6. Kitabı, Kitab'ül Vedia, İslâm ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları*, İstanbul 1996, ss. 191-219. Begovic, Mehmed, Similarities Between the Mecelle and the General Proprietary Code of Montenegro, *Revue POF*, Vol. 36, Sarajevo 1987, ss. 133-146. Belgesay, Mustafa Reşit, *Mecellenin Külli Kaideleri ve Yeni Hukukun Ana Prensipleri*, İstanbul, 1947. Berki, Ali Himmet, *Açıklamalı Mecelle*, Ankara, 1959. Ekinci, Ekrem Buğra, "Hukuk Tarihimizin Âbide Eseri: Mecelle", *Tarih ve Medeniyet*, sy. 38, Mayıs 1997, ss. 54-56. Ekinci, Ekrem Buğra, "Ahmed Cevdet Paşa'nın Hukukçu Veçhesi" Bolay, S.Hayri (ed.), *Tanzimat'tan Günümüze Türk Düşünürleri*, C. 1, İstanbul, 2015, ss. 127-150. Ekinci, Ekrem Buğra, *İslâm Hukuku Tarihi*, İstanbul, 2015, 2.b. Ekinci, Ekrem Buğra, *Osmanlı Hukuku*, İstanbul, 2017, 5.b. Erdem, Sami, "Türkçe'de Mecelle Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c.3, sy. 5, ss. 673-722, İstanbul, 2005. Erk, Hasan Basri, *Meşhur Türk Hukukçuları*, İstanbul, 1954. Fatma Aliye, *Ahmed Cevdet Paşa ve Zamanı*, Dersaadet, 1332. Guruya, Muhammad Yusuf, *İslâmîc Jurisprudence in the Modern World*, Lahor-7 (Pak.). Gür, Ahmet Refik: *Hukuk Tarihi ve Tefekkürü Bakımından Mecelle*, İstanbul, 1951. Hacı Reşid Paşa, *Ruhü'l-Mecelle*, Derseadet, 1327-28. Halaçoğlu, Yusuf-Aydın, M. Akif, Cevdet Paşa, *İslâm Ansiklopedisi*, TDV. Kaşıkçı, Osman, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Mecelle*, İstanbul, 1997. Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Terc.: M.Kıratlı, Ankara, 1984. Mahmud Celâleddin: *Mir'at-ı Hakikat*, c. I, İstanbul, 1326. Mardin, Ebululâ, "Mecelle", *İslâm Ansiklopedisi*, Maarif Vekâleti. Mardin, Ebululâ, *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa*, İstanbul 1946. Onar, Siddik Sami, "Osmanlı İmparatorluğunda İslâm Hukukunun Bir Kısmının Kodifikasyonu: Mecelle", İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası (1955), XX/1-4. Öztürk, Osman, *Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle*, İstanbul, 1973. Said Paşa, *Said Paşa'nın Hâtratu*, c. I, Dersaadet, 1328. Schacht, Joseph, *An Introduction to İslâmîc Law*, Oxford 1966, 2nd edition. Şimşirgil, Ahmet-Ekinci, Ekrem Buğra, *Ahmed Cevdet Paşa ve Mecelle'den Düsturlar*, İstanbul, 2018, 8.b. Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, "Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat", *Tanzimat I*, İstanbul 1940. Yavuz, Hulûsi, "Mecelle'nin Tedvini ve Cevdet Paşa'nın Hizmetleri", *Ahmed Cevdet Paşa Semineri (27-28 Mayıs 1985)*, *Bildiriler*, İstanbul, 1986.